

"PRECIOUS STONE" CATEGORY AND ITS PROTOTYPICAL MEMBERS IN THE GEORGIAN LANGUAGE**„ძვირფასი ქვის“ კატეგორია და მისი პროტოტიპული წევრები ქართულ ენაში****NATIA KENTCHIASHVILI**

PhD in Philology

ORCID:0000-0002-8230-7633

natia.kentchiashvili@gmail.com

+995577785559

Abstract

Cognitive research is a novelty in the Georgian linguistics and, consequently, scientific papers in this field are rare, due to which many categories are still unexplored, including “precious stone”. The subject of the present study is the category of “precious stone” and the identification of its basic category and prototype member in the Georgian language space. Accordingly, it will be used an experimental method consisting of two stages to identify such kind of members; In the first stage, it is necessary to determine which types of “precious stones” are found in the Georgian thinking space, and in the second stage, which sample is presented as a prototype member of this category. The aims and objectives of the research were defined: 1) Research of the general process of formation and categorization of the category of “precious stone” in people aged 18 to 60 years; 2) Identify specific signs of this category. To achieve this goal, the following tasks need to be solved: a) Selection of theoretical bases suitable for research purposes from existing theories of categorization; In this case the focus was on the prototype model of the category structure and its corresponding experimental method; b) obtaining analytical material; c) Proper (theoretical) analysis of the material; d) Relation of individual knowledge about the category of “precious stone” and its members to cultural knowledge, focusing on the causal factors; e) Identifying the hierarchical levels of the category and the basic category; Identify central and peripheral features for the categories under consideration and the relationships between them; f) Generalization of research results.

Keywords: Cognitive Linguistics, Category of precious stones, Categorization**ნათია კენტჩიაშვილი**

ფილოლოგიის დოქტორი

ORCID:0000-0002-8230-7633

natia.kentchiashvili@gmail.com

+995577785559

აბსტრაქტი

ქართულ ენათმეცნიერებაში კოგნიტიური კვლევები სიახლეა და, შესაბამისად, იშვიათობას წარმოადგენს სამეცნიერო ნაშრომები ამ მიმართულებით, რის გამოც

მრავალი კატეგორია ჯერ კიდევ შეუსწავლელია, მათ შორის, „ძვირფასი ქვისაც“. წინამდებარე კვლევის საგანია „ძვირფასი ქვის“ კატეგორია და მისი ბაზისური კატეგორიისა და პროტოტიპული წევრის დადგენა ქართულ ენობრივ სივრცეში. შესაბამისად, ამგვარი წევრების დადგენის მიზნით, გამოვიყენეთ ექსპერიმენტული მეთოდი, რომელიც შედგებოდა ორი ეტაპისაგან; პირველ ეტაპზე, უნდა გაგვეჩვენა, თუ რომელი დასახელების „ძვირფასი ქვები“ გვხვდება ქართულ სააზროვნო სივრცეში და მეორე ეტაპზე, კონკრეტულად რომელი ნიმუში წარმოგვიდგება, როგორც აღნიშნული კატეგორიის პროტოტიპული წევრი. განისაზღვრა კვლევის მიზნები და ამოცანები: 1) „ძვირფასი ქვის“ კატეგორიის ჩამოყალიბებისა და კატეგორიზაციის ზოგადი პროცესის კვლევა 18-დან 60 წლამდე ასაკის ადამიანებში; 2) ამ კატეგორიის მახასიათებელი კონკრეტული ნიშნების გამოვლენა. ამ მიზნის მისაღწევად საჭიროა გადაიჭრას შემდეგი ამოცანები: ა) კატეგორიზაციის შესახებ არსებული თეორიებიდან კვლევის მიზნებისთვის შესაფერისი თეორიული საფუძვლების შერჩევა; ჩვენ შემთხვევაში, აქცენტი გაკეთდა კატეგორიის სტრუქტურის პროტოტიპულ მოდელსა და მის შესაბამის ექსპერიმენტულ მეთოდზე; ბ) საანალიზო მასალის მოპოვება; გ) მასალის სათანადო (თეორიული) ანალიზი; დ) „ძვირფასი ქვის“ კატეგორიისა და მისი წევრების შესახებ არსებული ინდივიდუალური ცოდნის მიმართება კულტურულ ცოდნასთან, გამომწვევ ფაქტორებზე ყურადღების გამახვილება; ე) კატეგორიის იერარქიული დონეებისა და ბაზისური კატეგორიის გამოვლენა; განსახილველი კატეგორიებისათვის ცენტრალური და პერიფერიული მახასიათებელი ნიშნებისა და მათ შორის არსებული მიმართებების დადგენა; ვ) კვლევის შედეგების განზოგადება.

საკვანძო სიტყვები: კოგნიტიური ლინგვისტიკა, ძვირფასი ქვის კატეგორია, კატეგორიზაცია

შესავალი

ბოლო სამი ათეული წლის განმავლობაში, მეცნიერების ახალი დარგის – კოგნიტიური მეცნიერების განვითარებამ მძლავრი იმპულსი შემოიტანა ენათმეცნიერებაში. კოგნიტიური მეცნიერება შეისწავლის, თუ როგორ მუშაობს ადამიანის ტვინი, როგორ იღებს ინფორმაციას შერჩევის ორგანოების მეშვეობით, როგორ გადაამუშავებს მიღებულ ინფორმაციას, როგორ ადარებს ადრე ათვისებულ ინფორმაციას, როგორ ახარისხებს და ინახავს მეხსიერებაში. იგი არკვევს, თუ როგორ ხდება მიღებული ინფორმაციის სტრუქტურირება და ენობრივ ფორმებში რეალიზება, როგორ მოვიხმართ ამ ინფორმაციას ფიქრისა და მსჯელობისას. კოგნიტიური კვლევების წარმოებისას, ენას მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს, რადგან სწორედ ენაა აზრის გადმოცემის საშუალება.

ინფორმაციის სტრუქტურირებისას, ინფორმაცია ჯგუფდება სხვადასხვა კატეგორიის სახით, რომელთაგან ჩვენი კვლევის საგანია „ძვირფასი ქვის“ კატეგორია. პროტოტიპული თეორიის მიხედვით, კატეგორიაში შემავალ წევრებს აქვს წევრობის განსხვავებული ხარისხი, რომლის გათვალისწინებით, გამოიყოფა კატეგორიის პროტოტიპული და პერიფერიული წევრები. კვლევაში განხილული იქნება ძვირფასი ქვის კატეგორიის განმსაზღვრელი ზოგადი საკატეგორიზაციო ნიშნები და ექსპერიმენტული მეთოდის საფუძველზე მოპოვებული მასალის ანალიზის შედეგად დადგინდება შესაბამისი კონცეპტის ბაზისური კატეგორია ქართულ ენობრივ სივრცეში.

1. ელენორ როშის კატეგორიის სტრუქტურის პროტოტიპული მოდელი

ბუნებრივ კატეგორიებთან დაკავშირებით, არსებობს რამდენიმე თეორია, რომელთაგან გამოიყოფა სამი ძირითადი – **კლასიკური, პროტოტიპული და ეგზემპლარული** – თეორია, სამივე, ძირითადად, ფსიქოლოგიაში, თუმცა, საკუთრივ კოგნიტიური ლინგვისტიკის განვითარებაზე ყველაზე დიდი გავლენა კატეგორიის სტრუქტურის პროტოტიპულმა თეორიამ მოახდინა. ჩვენი კვლევა სწორედ ამ უკანასკნელს ითვალისწინებს როგორც თეორიული, ისე საკითხისადმი ექსპერიმენტული მიდგომის მხრივ.

პროტოტიპთა თეორიის პირველი ექსპერიმენტული თეორიული ნაშრომი შესრულებულია **ე. როშისა** და მისი კოლეგების მიერ (Rosch, Mervis, 1975: 573-605). თუმცა მათი ნაშრომი, თავის მხრივ, ემყარება მანამდე არსებულ კონცეფციებს, განსაკუთრებით **კი, ლ. ვიტგენშტაინისა და რ. ბრაუნის** გამოკვლევებს.

ე. როშის კატეგორიის სტრუქტურის პროტოტიპული თეორიის მიხედვით, ცნებების კვლევას ის კატეგორიზაციის პროცესის განხილვით იწყებს (Rosch, 1978: 27-48). მისი აზრით, კატეგორიათა ფორმირება ორ ძირითად პრინციპს უნდა ეფუძნებოდეს:

1. პირველი არის კოგნიტიური ეკონომიის პრინციპი, რომელიც ეხება კატეგორიათა სისტემების ფუნქციონირებას. ამ პრინციპის მიხედვით, კატეგორიის რომელიმე კონკრეტული სისტემის მთავარი ამოცანაა, უზრუნველყოს მაქსიმალური ინფორმაციის მიწოდება შემეცნების მინიმალური დატვირთვით;

2. მეორე პრინციპი ინფორმაციის სტრუქტურას ეხება. იგი ეფუძნება დებულებას იმის შესახებ, რომ სამყარო აღქმაში შემოდის არა მოუწესრიგებელი, ცალკეული, არასავარაუდო ნიშნების კომპლექსის სახით, არამედ, როგორც სტრუქტურირებული ინფორმაცია. მაქსიმალურ ინფორმაციას მინიმალური კოგნიტიური ძალისხმევით ვიღებთ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ კატეგორიაში ზუსტად არის ასახული სამყაროს სტრუქტურა. მოცემული სტიმულის კატეგორიზაცია გულისხმობს არა მხოლოდ მისი ეკვივალენტური ობიექტების გათვალისწინებას, არამედ იმათაც, რომლებიც სხვა კატეგორიაში შედის და მნიშვნელოვნად განსხვავდება ამ სტიმულისაგან. **ე. როშის** აზრით, უდიდესი მნიშვნელობა აქვს იმ გარემოებას, რომ კონკრეტული კატეგორიისათვის დამახასიათებელი რომელიმე ერთი თვისების ცოდნა ადამიანს საშუალებას აძლევს, სავარაუდო წარმოდგენა შეიქმნას სხვა თვისებებზეც. ეს პრინციპი მრავალი კატეგორიის ფორმირების საფუძველია. გარდა ამისა, კოგნიტიური ეკონომიის პრინციპი კატეგორიზაციის პროცესის მიზნად სახავს სტიმულებს შორის არსებულ ურთიკვხ ნიუანსობრივ სხვაობათა დაყვანას ძირითადად. ინდივიდის დიდი უპირატესობა სწორედ ისაა, რომ მას შეუძლია გამოყოს არარელევანტური ასპექტები და ობიექტთა დიფერენცირებისას არ გაითვალისწინოს ისინი.

კატეგორიზაციის მეორე პრინციპის მიხედვით, სამყარო გვეძლევა არა თანაბრად სავარაუდო ატრიბუტების რიგის სახით, არამედ, როგორც გარკვეული სტრუქტურის მქონე მატერიალურ ობიექტთა ერთობლიობა. სტრუქტურას ურთიერთდაკავშირებულ ნიშანთა იერარქია ქმნის. ამ პრინციპის საფუძველზე ერთად დაჯგუფდება, მაგალითად, ფრთა და ბუმბული და არა ფრთა და ბეწვი. ემპირიული მონაცემებიდან გამომდინარე, პირველი წყვილის (ფრთა-ბუმბული) არსებობა გარკვეული კატეგორიის ობიექტებში ბევრად უფრო სავარაუდოა, ვიდრე მეორისა (ფრთა-ბეწვი). სწორედ ეს წყვილია მთავარი მოცემული კატეგორიის (ჩიტების) განმსაზღვრელ ნიშანთა სტრუქტურაში. სტრუქტურა განაპირობებს ამა თუ იმ ნიშნის გამოჩენის მეტ ალბათობას რომელიმე კონკრეტულ ნიშანთან.

სამყაროს სტრუქტურულ მოცემულობაზე მსჯელობისას, **ე. როში** ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მხედველობაში აქვს არა რაღაც **მეტაფიზიკური სამყარო**, არამედ ის, რაც

ჩვენს აღქმაში შემოდის – **ფიზიკური სამყარო**. აქ დიდი როლი ენიჭება თვით ინდივიდს. რა ნიშნები შემოდის აღქმაში, როგორ არის გარემო დიფერენცირებული, მნიშვნელოვნად არის განპირობებული იმით, თუ ვინ არის აღქმის სუბიექტი. მაგალითად, ძაღლს ყნოსვა ბევრად უფრო დიფერენცირებული აქვს, ვიდრე ადამიანს; მისთვის სამყაროს სტრუქტურაში სუნის ისეთი ატრიბუტები შემოდის, რომელთა აღქმა ადამიანის არ შეუძლია, ხოლო, თავის მხრივ, ადამიანის მიერ აღქმული სამყაროც თავისი სპეციფიკურობით ხასიათდება. აღქმაზე, ამ შემთხვევაში, განმსაზღვრელ ზეგავლენას ახდენს სუბიექტის ფუნქციონალური მოთხოვნილებები. გარდა ამისა, **დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ კულტურაში არსებულ კატეგორიათა სისტემებს, რომელსაც ეკუთვნის აღქმელი სუბიექტი**.

კატეგორიზაციის ამ ორ ძირითად პრინციპზე – კოგნიტიური ეკონომიისკენ სწრაფვასა და სამყაროს სტრუქტურულ მოცემულობაზეა დამოკიდებული ამა თუ იმ კულტურაში ფორმირებული კატეგორიების განზოგადების დონე და ამ კატეგორიათა შინაგანი სტრუქტურა.

ე. რომი კატეგორიათა სისტემას ორი განზომილების მიხედვით განიხილავს: **ვერტიკალური** და **ჰორიზონტალური**. ვერტიკალური განზომილება საგნებს მათი ზოგადობისა და კატეგორიაში ჩართულობის დონით განასხვავებს. ამ განზომილებით განსხვავდება, მაგალითად, შემდეგი რიგის წევრები: კოლი, ძაღლი, ძუძუმწოვარი, ცხოველი, ცოცხალი არსება. ჰორიზონტალური განზომილება კატეგორიებს ჰყოფს თითოეულ კატეგორიაში ობიექტების ჩართულობის მიხედვით ერთსა და იმავე დონეზე. ამ განზომილებით განსხვავდება ერთმანეთისაგან ისეთი ცნებები, როგორცაა ძაღლი, კატა; ავტომობილი, ავტობუსი; სკამი, დივანი და ა.შ. თუ კატეგორიზაციის ძირითადი პრინციპების მიხედვით ვიმსჯელებთ, – წერს **ე. რომი**, – ვნახავთ, რომ ვერტიკალური განზომილების შემთხვევაში, ობიექტების ზოგადობისა და კატეგორიაში ჩართულობის სხვადასხვა დონეს სხვადასხვა ღირებულება გააჩნია. ყველაზე ეკონომიური, ზოგადი და მომცველია ძირეული, ე.წ. „ბაზისური დონე“. ამ დონის ობიექტები (ან კატეგორიები) სხვებთან შედარებით უფრო სრულად ასახავს აღქმული სამყაროს სტრუქტურას და მეტი ეკონომიურობით ხასიათდება. ბაზისური დონის ობიექტებად ჩაითვლება, მაგალითად, „სკამი“, „მაგიდა“ (და არა „სამზარეულოს სკამი“, „სასადილო მაგიდა“ და ა.შ.).

ეკონომიურობისა და სტრუქტურული მოცემულობის პრინციპების გათვალისწინებამ ჰორიზონტალური განზომილების მიმართ, **ე. რომი** იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ საჭირო იყო ამ განზომილებაში გაერთიანებული კატეგორიების განსაზღვრა სპეციფიკური კუთხით, გარკვეულ ტერმინებში; ასეთად მან მიიჩნია პროტოტიპული ცნებები. პროტოტიპები ისეთ ეგზემპლარებს წარმოადგენს, რომლებიც ყველაზე ტიპურია მოცემული კატეგორიისათვის და ყველაზე დაშორებული სხვა კატეგორიის ეგზემპლარებისაგან. ეს იმას ნიშნავს, რომ კატეგორიაში შემავალი რომელიმე ობიექტი მით უფრო პროტოტიპულია, რაც უფრო მეტი ნიშანი აქვს საერთო ამ კატეგორიის დანარჩენ ობიექტებთან და ნაკლები სხვა კატეგორიის შესაბამის ეგზემპლარებთან. პროტოტიპი მოცემული კატეგორიის შინაგანი სტრუქტურის ბუნებრივ ცენტრს წარმოადგენს და ყველაზე მომცველობითია დანარჩენ ეგზემპლარებთან შედარებით. როგორც **ე. რომი** თვლის, კატეგორიათა სისტემების პროტოტიპულ ტერმინებში დახასიათება საშუალებას იძლევა, შედარებით ზუსტად აისახოს როგორც კატეგორიებს შორის არსებული სხვაობა, ასევე თვით კონკრეტული კატეგორიის შინაგანი პლასტიკურობა. ამდენად, პროტოტიპი სამყაროს ბუნებრივ სტრუქტურასაც ითვალისწინებს და, როგორც ყველაზე მომცველობითი და ტიპური ეგზემპლარი, მეტი ეკონომიურობითაც ხასიათდება. მისი იდენტიფიკაცია უმცირეს შემეცნებით ძალისხმევას მოითხოვს, რაც ექსპერიმენტულადაც დამტკიცდა (Rosch, Simpson, Miller, 1976: 401-502). ეგზემპლარის ტიპურობის დასადგენად, **ე. რომმა ვიტგენშტაინის** „ოჯახური მსგავსების“

ცნება გამოიყენა. ტიპურობა განისაზღვრება „ოჯახური მსგავსების“ ხარისხით, რომელიც ასახავს მოცემული ეგზემპლარის თვისებათა გამეორების სიხშირეს კატეგორიის სხვა ეგზემპლარებში. ეს კი პირდაპირი საზომია იმისა, თუ რამდენად ჰგავს მოცემული ობიექტი სხვებს, რამდენად ტიპურია იგი. მეტი სინათლისათვის, ე. რომს შემდეგი მაგალითი მოჰყავს: დავუშვათ, ცნება შედგება ABC, BDA, AMN, ABM, და MQB ეგზემპლარებისაგან (ლათინური ასო-ნიშნები აქ თვისებებს შეესატყვისება). ბოლო, MQB ნიმუშის ოჯახური თვისების ხარისხი ტოლია: $3+1+4=8$, ვინაიდან წარმოადგენს მთლიანობაში M თვისება ფიგურირებს სამჯერ, Q თვისება – ერთხელ და B – ოთხჯერ, პროტოტიპული მაგალითი იქნება ABM. ამ ეგზემპლარში ოჯახური მსგავსება ყველაზე მაღალი ხარისხით არის წარმოდგენილი: $4+4+3=11$ (Rosch, Mervis, 1975: 573-605).

2. კატეგორიზაცია

კოგნიტიური ლინგვისტიკის კვლევის ძირითადი საგანი არის **კატეგორიზაციის** პროცესი. კატეგორიზაცია მჭიდრო კავშირშია კოგნიტიურ უნარებთან – ისეთ კოგნიტიურ პროცესებთან, როგორცაა დამახსოვრება, ყურადღების გამახვილება, განწყობა, პირადი გამოცდილება, ადამიანის მიერ მიღებული ცოდნა, ფანტაზია და სხვ. კატეგორიზაცია არის ადამიანის ერთ-ერთი უმთავრესი შემეცნებითი აქტი, რომლის დროსაც, ადამიანის გონებაში იქმნება სამყაროსეული სურათი, რაც, თავის მხრივ, ენობრივად ფორმირდება. კატეგორიზაცია მუდმივი, ძირითადად, გაუნობიერებელი, პროცესია, მიმდინარეობს აღქმის ნებისმიერ დონეზე, იწყება ადამიანის გონების აქტივობით და გამოხატულებას პოვებს ენობრივ სფეროში. ჩვენ ვახდენთ არა მხოლოდ საგნებისა და მოვლენების, არამედ ფერების, სუნის, გემოს, სხვადასხვაგვარი შეგრძნებებისა თუ ემოციების დიფერენციაციასა და მათ კატეგორიზაციას.

კატეგორიზაციის პროცესზე დაკვირვების შედეგად, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, თუ როგორ ფორმირდება აზროვნება, რა პროცესები მიმდინარეობს ცნობიერებაში, როგორ ალაგებს ადამიანი გარემო მოვლენებსა და საგნებს, რა ლოგიკა, პრინციპები და თანმიმდევრობები სდევს ამ პროცესებს, როგორ უკავშირდება ძველი ცოდნა ადამიანის მიერ აღქმულ ახალ ცოდნას და კატეგორიზაციის ადგილი ძველი და ახალი ცოდნის ურთიერთმიმართების დროს, ასევე დავადგინოთ რიგი უნივერსალიები, რაც ამ პროცესებს განაპირობებს.

კატეგორიზაციის პროცესში გარკვეული ობიექტი თუ მოვლენა გაიაზრება, როგორც რაღაც უფრო აბსტრაქტული ობიექტისა თუ მოვლენის კონკრეტული წარმომადგენელი/ნიმუში. მაგალითად, „რაღაც ცხოველი“ შეიძლება აღიწეროს, როგორც ძაღლის კონკრეტული ნიმუში, ხოლო „ძვირფასი ქვა“, როგორც „ქვის“ ქვეკატეგორია. ასეთ აბსტრაქტულ და წარმოსახვით ობიექტს შეიძლება ვუწოდოთ **კონცეპტუალური კატეგორია**. კონცეპტუალური კატეგორიები განიხილება, როგორც შემეცნების საშუალება, რომელსაც აქვს რამდენიმე ფუნქცია:

- 1) **სწავლა**. მოვლენები ზუსტად არასდროს მეორდება: ძნელი იქნებოდა წარსულის გამოცდილებიდან რაიმეს სწავლა, თუ ვერ შევძლებდით აწმყოს გამოცდილების დაკავშირებას წარსული გამოცდილების მსგავს ობიექტებსა თუ მოვლენასთან, ანუ მათ მიკუთვნებას კონცეპტუალური კატეგორიისთვის.
- 2) **დაგეგმვა**. მიზნებისა და გეგმების ფორმულირება, რათა შემდეგ შევძლოთ მათი განხორციელება, ასევე საჭიროებს ჩვენი ცოდნის განზოგადებას და მის დაკავშირებას იმ ცნებებთან, რომლებიც ობიექტთა კატეგორიებს აღნიშნავს.
- 3) **კომუნიკაცია**. ენა ოპერირებს განზოგადებული ობიექტებით, ანუ კატეგორიებით. ნებისმიერი ლინგვისტიური გამონათქვამი, რაოდენ

დეტალურად არ უნდა იყოს ის, საბოლოო ჯამში, გამოხატავს მხოლოდ რეფერენტების კატეგორიას.

- 4) **ეკონომია.** ყოველთვის აუცილებელი არაა, რომ ცოდნა ცალკეულ წევრს – ინდივიდს უკავშირდებოდეს. ცოდნის მნიშვნელოვანი ნაწილი შეიძლება მოიცავდეს ინდივიდთა ჯგუფებს. ახალი ცოდნა, რომელსაც ვიღებთ ერთ ან რამდენიმე ინდივიდთან ურთიერთქმედების საფუძველზე, შეიძლება ადვილად განზოგადდეს კატეგორიის სხვა წევრებზეც და პირიქით, შეზღუდული რაოდენობის კრიტერიუმების საფუძველზე მიღებული ცოდნა, რომ ესა თუ ის ინდივიდი ეკუთვნის გარკვეულ კატეგორიას, ხელმისაწვდომს გახდის ბევრად უფრო მეტ ინფორმაციას ამ ინდივიდის შესახებ.

ამდენად, კატეგორიზაციის ფუნქციები, გარდა სამყაროს აღქმისა, არის შემეცნება, დაგეგმვა, გამოცდილების დაგროვება, სამყაროში უფრო მარტივად ორიენტირება. ჩვენ გარშემო არსებული სინამდვილის კატეგორიზაციით, ჩვენ უფრო თავისუფლად და სრულყოფილად შეგვიძლია სამყაროში ორიენტაცია, რის შედეგადაც ჩვენ ვხდებით მისი ნაწილი.

კატეგორიზაციის შედეგად წარმოქმნილი სხვადასხვაგვარი **კონცეპტები**, რომლებიც ჩვენს გონებაში, ცნობიერებაში ყალიბდება, როგორც წესი, ენობრივი სტრუქტურების სახით რეალიზდება და მათზე დაკვირვება, კატეგორიზაციის ძირითადი ნიშნების ამოცნობა-დახასიათება, ძირითადად, სწორედ ამ ენობრივი ფორმების ანალიზის საფუძველზეა შესაძლებელი.

ენობრივი ცნება (კონცეპტი) არ არის ერთგვაროვნად ორგანიზებული. სემანტიკურ კატეგორიას პროტოტიპული ბუნება აქვს. მასში **ცენტრი** და **პერიფერია** განირჩევა. ცენტრალური კონცეპტები უფრო **ბაზისურია** პერიფერიულთან შედარებით და ისინი კონკრეტული კატეგორიების საუკეთესო ნიმუშებად წარმოგვიდგება (გამყრელიძე და სხვ., 2003: 467).

კონცეპტი შეიძლება იყოს **ზოგადი** ან **კონკრეტული**. მაგალითად, ზოგადი კონცეპტია „ძვირფასი ქვა“, მისი კონკრეტული ნიმუში კი იქნება, მაგალითად, ბრილიანტი. საზოგადოდ, ყოველდღიურ აზროვნებასა და მეტყველებაში უფრო ხშირად კონკრეტული კონცეპტები გამოიყენება, ვიდრე ზოგადი. ამასთანავე, კონკრეტული კონცეპტი არ არის საბოლოო კონსტრუქცია და მან შეიძლება განუსაზღვრელი რაოდენობის სხვადასხვაგვარი ცვლილება განიცადოს, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც აღწერითი გამონათქვამების მეშვეობით არის გადმოცემული.

კონცეპტები შესაძლოა იყოს, ასევე, **დინამიკური** და **სტატიკური**. დინამიკურია კონცეპტები, რომლებიც უფრო მარტივად და ხშირად იცვლის შინაარსსა და ფორმას, სტატიკური კი ისინი, რომლებიც უფრო მყარად არის დამკვიდრებული ცნობიერებაში. დინამიკური კონცეპტები, სტატიკურთან შედარებით, უფრო ყოველდღიური კონცეპტებია და მათ ცვლილებებზე გავლენას ახდენს მათი შედარებით უფრო ხშირი გამოყენება სხვადასხვა სახის გამონათქვამის კონტექსტში. კონტექსტი საკმაოდ ხშირად იწვევს აზრობრივ ცვლილებებს.

არსებობს ინდივიდუალური კონცეპტები და ზოგადი კონცეპტები (კროფტი, კრუზი, 2005: 9). ზოგადია, მაგალითად, ენათმეცნიერი და ენები, ხოლო ინდივიდუალური – გიორგი ახვლედიანი და სანსკრიტი.

კატეგორიზაცია უფრო ბაზისურ პროცესსაც გულისხმობს, სახელდობრ, ცალკეული გამოვლინების კლასიფიკაციას, როგორც ერთი და იმავე ინდივიდუალური ობიექტის გამოვლინების სახით. ორივე შემთხვევაში ვიღებთ გეშტალტს, ოღონდ ეს განსხვავებული სახის გეშტანტია. ორივე მათგანი წარმოსახვითი ობიექტია. **იმ კონცეპტთა უდიდესი ნაწილი, რომელსაც ზრდასრული ადამიანი ფლობს, არსებითად ინდივიდუალურია, შედარებით ნაკლებია ზოგადი კონცეპტების რიცხვი.** ცნობიერებაში

დიდი ადგილი სწორედ ინდივიდუალურ საგნებსა და მოვლენებს უჭირავს. სახეობათა კონცეპტები კი, ძირითადად, ინდივიდუალური კონცეპტების იდენტიფიკაციის და/ან დახასიათების ფუნქციას ასრულებს. ცალკეული ინდივიდუალური კონცეპტიც ცოდნის კომპლექსია და ის შეიძლება ძალიან ინფორმაციულიც აღმოჩნდეს ან პირიქით, ძალიან ფრაგმენტული. თავად ინდივიდუალური კონცეპტი არ არის საბოლოო კონსტრუქცია, რადგან მანაც შეიძლება განუსაზღვრელი რაოდენობის მოდულაცია განიცადოს, განსაკუთრებით მაშინ, როცა აღწერითი გამონათქვამების მეშვეობით არის წარმოდგენილი. ასეთი შინაარსის გამონათქვამებს ორმაგი ფუნქცია აქვს: 1. ავიწროებს შესაბამისი რეფერენტის ძიების არეს; 2. ახდენს ინდივიდუალური კონცეპტის საბოლოო კონსტრუქციის მოდულაციას.

თეორიულ და ექსპერიმენტულ ნაშრომთა უმრავლესობა (კოგნიტიურ ფსიქოლოგიასა და კოგნიტიურ ლინგვისტიკაში), ეხებოდა უფრო სახეობათა კონცეპტებს, ვიდრე ინდივიდუალურ კონცეპტებს.

ბუნებრივ კატეგორიებთან დაკავშირებით არსებობს რამდენიმე თეორია, ძირითადად, ფსიქოლოგიაში, თუმცა, საკუთრივ კოგნიტიური ლინგვისტიკის განვითარებაზე ყველაზე დიდი გავლენა პროტოტიპულმა თეორიამ მოახდინა.

2.1. „ძვირფასი ქვის“ კატეგორიისა და მისი წევრების შესახებ არსებული ინდივიდუალური ცოდნის მიმართება კულტურულ ცოდნასთან

ჩვენი კვლევის ობიექტია „ძვირფასი ქვის“ კონცეპტუალური კატეგორია და ის, თუ როგორ ხდება ამ კატეგორიის ჩამოყალიბება ადამიანის ცნობიერებაში და რამდენად არის შესაბამისობაში ინდივიდუალური ცოდნა ამ კონცეპტუალური კატეგორიების შესახებ არსებულ მეცნიერულ ცოდნასთან, რასაც ემყარება განმარტებით ლექსიკონებსა და ენციკლოპედიებში მოცემული დეფინიციები (იხ. ლოებნერი, 2010: 45-47).

აღსანიშნავია, რომ ქართულენოვანი ლექსიკონები „ძვირფასი ქვის“ საკმაოდ ზოგად განმარტებებს გვთავაზობს. მაგალითად, ქართული ლექსიკონებიდან აღსანიშნავია **სულხან-საბა ორბელიანის** „სიტყვის კონაში“ არსებული განმარტებებიც, რომელიც საყურადღებოა იმდენად, რამდენადაც გვთავაზობს ძველ ტრადიციას ქვის ცნების გაგებისა და კატეგორიებად დაყოფის თვალსაზრისით. ამასთან, **სულხან-საბას** განმარტებებიდან მხოლოდ ის მონაკვეთები მოგვყავს, რომლებიც უშუალოდ დაკავშირებულია ჩვენს ექსპერიმენტში მონაწილე ცდისპირების შედეგებთან (ექსპერიმენტის პირველ ნაწილში უშუალოდ დაასახელეს, მაგალითად, „ფიქალი“, „კაჟი“): „**ფიქალი** არს ქვის ფიცარი“ (ორბელიანი, 1993: 223), „**კაჟი** არს ქვა ცეცხლის მშობელი“ (ორბელიანი, 1993: 223). აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ რამდენიმე ცდისპირმა ფიქალი მიიჩნია „ძვირფას ქვად“.

„ქვის“ საინტერესო განმარტება აქვს **სულხან-საბა ორბელიანს**, რომლის მიხედვითაც, ქვებში გამოიყოფა „ძვირფასი ქვების“ ჯგუფი, ხოლო ამ უკანასკნელში – კიდევ ცალკე ქვეჯგუფი, რომელსაც ეწოდება „აღრალები“. მაგალითად, „**აღრალები** არს ქვა ძოწი, ამარტა, ლაჟურდი (ლაჟურდი Ab) და მისთანანი; **სპეკალი** არს ქვა ყო(ვ)ელივე თვალი პატიოსანი და ძვირფასი ZA.“ (ორბელიანი, 1993: 223).

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით კი, „**ძვირფასი ქვა**, **ძვირფასი თვალი** იგივეა, რაც თვალი“ (გიგინეიშვილი, ფოჩხუა, (რედ.), 1964: 743-744.). „**ძვირფასი ქვის**“ სინონიმი არის „**ძვირფასი თვალი**“, „**თვალ-მარგალიტი** – ძვირფასი თვალი და მარგალიტი, თვლები და მარგალიტები“ (ჩიქობავა, ჭაბაშვილი (რედ.), 1955: 412).

GOE-ს მაჩვენებელი შეიძლება დიდად იყოს დამოკიდებული კულტურაზე. ობიექტის „**კარგი ცოდნა**“ უეჭველად ახდენს გავლენას GOE-ს მაჩვენებელზე, მაგრამ ეს

უკანასკნელი არ დაიყვანება ხსენებულ ფაქტორზე. მაგალითად, ბრიტანელთა შორის DATE („ფინიკი“), როგორც FRUIT („ხილი“) კატეგორიის წევრი, ჩვეულებრივ იღებს ნიშანს – 3-5, მაშინ, როდესაც იორდანული აუდიტორია მას ერთსულოვნად უწერს 1-ს. აღსანიშნავია, რომ ჩვენს შემთხვევაში, „ძვირფას ქვასთან“ დაკავშირებული ინდივიდუალური ცოდნა არ ემთხვევა კულტურულ, ენციკლოპედიურ-მეცნიერულ ცოდნას: ადამიანები, ყოველდღიური პრაქტიკიდან გამომდინარე, გამოიმუშავენ ინდივიდუალურ ცოდნას, რაც განსაზღვრავს მათი კატეგორიზაციის პროცესს და შემდგომ გარკვეული სოციუმისათვის საერთო ღირებულებას იძენს. გარემოს, სინამდვილის შესწავლა მიმდინარეობს შემეცნებით, რაზეც გავლენას ახდენს ორი ფაქტორი:

- 1) დასწავლა – სოციალურ გარემოში რაიმე მოვლენის შესახებ გამოცდილების შედეგად მიღებული ცოდნა. დასწავლა შეიძლება როგორც ერთჯერადი (მაგ., ძაღლის კბენა და მისგან გამოწვეული შიში), ასევე მრავალჯერადი და მიზეზ-შედეგობრივი (მაგ., მზე ამოდის, ნათდება) მოვლენების აღქმის შედეგად მიღებული ცოდნის საფუძველზე;
- 2) სოციალიზაცია – იმ სოციალური ნორმების ერთიანობა, რომლებიც მიღებულია ამა თუ იმ სოციალურ გარემოში და რომელთა ღირებულებაც აღიარებულია პიროვნების მიერ.

ეს პროცესები მიმდინარეობს მუდმივად – ინდივიდუალური ცოდნა იქცევა კულტურულ ცოდნად. ამის ნათელი ნიმუშია „ფიქალის“ მაგალითი, რომელიც კონკრეტული ცდისპირის მიერ აღქმული იყო, როგორც „ძვირფასი ქვა“, რისი მიზეზიც მისი სუბიექტური ხედვაა, განპირობებული ინდივიდუალური ცოდნით.

„ძვირფასი ქვის“ კონცეპტუალური კატეგორიებით დაინტერესება გამოიწვია სწორედ ამ ტიპის შეუსაბამობის ახსნის სურვილმა – კონკრეტულ კონცეპტებზე უშუალო დაკვირვების საფუძველზე გარკვეულიყო კონცეპტუალური კატეგორიების ჩამოყალიბების პრინციპების შესაბამისობა მიღებულ კლასიკურ განმარტებებსა და ამა თუ იმ კატეგორიის შესახებ რეალურად არსებულ წარმოდგენებს შორის; კერძოდ, გაგვერკვია, თუ რა განაპირობებს ენციკლოპედიურ ცოდნაზე დაფუძნებული კატეგორიზაციის განსხვავებას სამყაროს ინდივიდუალურ ცოდნაზე დამყარებული კატეგორიზაციისგან, რაც მთლიანობაში კულტურულ ცოდნას შეადგენს.

ვინაიდან კოგნიტიური პროცესები, უპირველეს ყოვლისა, შემეცნებასთანაა დაკავშირებული და ცოდნის იმ დონის საფუძველზე მიმდინარეობს, რაც კონკრეტული ინდივიდუალური ცოდნიდან კულტურულ ცოდნამდე თანდათან ფართოვდება, ჩვენ ცდისპირებად ავირჩიეთ მოზრდილი ასაკის ადამიანები – მათი აღქმა-წარმოდგენები ინდივიდუალურია და ნაწილობრივი, რამდენადაც კატეგორიზაცია მოზრდილი ასაკის ადამიანებში, ძირითადად, მათთვის უკვე გაცნობიერებული სამყაროს ნაწილის ცოდნას (და არა ენციკლოპედიურ ცოდნას) ეფუძნება და სოციალიზაციის მაღალი ხარისხით ხასიათდება. კონკრეტულად „ძვირფასი ქვის“ კატეგორიის შერჩევა იმანაც განაპირობა, რომ ისინი ერთ-ერთი გავრცელებული და გამოყენებადი კონცეპტებია; შესაბამისად, მათზე ადამიანს აქვს გარკვეული ინფორმაცია.

2.2. „ძვირფასი ქვის“ კატეგორია და კატეგორიზაციის დონეები

კატეგორიზაცია აუცილებლად გულისხმობს მის შემადგენელ კატეგორიათა შორის იერარქიის არსებობას.

ამასთან, გამოიყოფა **ბაზისური დონის კატეგორიები** (Basic level – BL), რომლებიც მნიშვნელოვანია კოგნიტიურ სისტემაში სხვადასხვა თვალსაზრისით. ამ დონეზე ოპერაციები ხორციელდება უფრო ჩქარა, ვიდრე შედარებით მაღალ ან დაბალ დონეებზე:

ფსიქოლოგიურ ექსპერიმენტებში საპასუხო ქმედების დრო, BL-ის კატეგორიათა ამოცნობისას, გაცილებით მცირეა. ჩვენი ცოდნაც, ძირითადად, ამ დონეზეა ორგანიზებული (ლოებნერი, 2010: 28).

BL არის ყველაზე მაღალი დონე, სადაც კატეგორიის წევრებს ახასიათებს მსგავსი ერთიანი ფორმა, რომელიც არა მხოლოდ გარეგნული მახასიათებლებია, არამედ ფორმას უკავშირდება კატეგორიაში შემავალი საგნებისთვის დამახასიათებელი ძირითადი ნიშნები (ლოებნერი, 2010: 28). მაგალითად, „ძვირფასი ქვებისთვის“ ასეთი იქნება ბრწყინვალეობა, ზომა, ფერი, გამჭვირვალეა ის თუ გაუმჭვირვალე და ა.შ.

როცა კატეგორია ვიზუალურია, შეიძლება დაიხატოს ზოგადი სურათი მისი წევრებისა BL-სა ანდა უფრო დაბალ დონეზე, მაგრამ ამგვარი ნახატი ვერ შეიქმნება უფრო მაღალი დონის კატეგორიისათვის (ლოებნერი, 2010: 28). მაგალითად, შეიძლება დაიხატოს „ძვირფასი ქვის“ BL-ის ანდა მისი წევრების სურათები: **ბრილიანტის, ალმასის** და ა.შ.

ს. ლოებნერის მიერ წარმოდგენილ კოგნიტიურ სისტემაში BL-ის კატეგორიების გამორჩეულობა აისახება ამ კატეგორიათა აღმნიშვნელ ტერმინებში, რომლებიც მნიშვნელოვან როლს ასრულებს კომუნიკაციის პროცესში. ეს ტერმინები უმეტესად მარტივია, მოკლეა, ძველია და კარგად ნაცნობი (გამონაკლისი შეიძლება იყოს ტერმინები ახალი არტეფაქტების კატეგორიებისათვის). უფრო დაბალი დონის კატეგორიათა ტერმინები ხშირად კომპოზიტებია და ზოგჯერ – ნასესხობები. BL-ის ტერმინებს უფრო ადრე სწავლობენ და მათი გამოყენება ხშირია. ისინი აკმაყოფილებს კომუნიკაციის ძირითად მოთხოვნას: იყოს იმდენად ინფორმაციული, რამდენადაც საჭიროა და არ იყოს მეტად ინფორმაციული, ვიდრე ეს აუცილებელია (ლოებნერი, 2010: 28-29). მაგალითად, „ძვირფასი ქვის“ კატეგორია შეიძლება ჩაითვალოს BL-ად, რადგან ინფორმაციულად საკმაოდ ტევადი ტერმინია და მოიცავს იმ ნიშნებს, რომლებიც „ქვების“ კატეგორიაში ქმნის ცალკე ქვეკატეგორიას.

რაც შეეხება ცნებების – პროტოტიპულისა და BL-ის ურთიერთმიმართებას, ამის შესახებ **ს. ლოებნერი** წერს: „პროტოტიპის ცნება ყველაზე უკეთ მუშაობს BL-ის კატეგორიებისთვის, რომელთა წევრების ერთიანი ფორმა და მათთან ჩვენი ურთიერთქმედების ერთნაირი სახე ქმნის პროტოტიპის დიდ ნაწილს. BL-ის კატეგორიებს ახასიათებს სხვებისაგან გამორჩეულობის მაღალი ხარისხი, სპეციფიკური მახასიათებლების სიმდიდრე, რაც მაღალ სასიგნალო ღირებულებას ნიშნავს.“ (ლოებნერი, 2010: 29).

პროტოტიპთა თეორია გულისხმობს კატეგორიზაციის დონეების არსებობასაც. კატეგორიები გვხვდება ინკლუზიურობის სხვადასხვა დონეზე, უფრო სპეციფიკური კატეგორია შედის უფრო ინკლუზიურის ფარგლებში. ჩვეულებრივ, ყოველ ასეთ რიგში არსებობს სპეციფიკაციის რამდენიმე დონე, მაგალითად: ქვა – ძვირფასი ქვა – ალმასი: ა) **ბაზისური ან კლასობრივი** (აღნიშნულია მუქი შრიფტით); ბ) **სუპერორდინარული**; გ) **სუბორდინარული**.

სპეციფიკაციის დონეების განსაზღვრა არ ხდება ჯაჭვში მათი ადგილის მიხედვით – არსებობს სხვა დამოუკიდებელი მახასიათებლები, რომლებიც ერთმანეთისგან განასხვავებს ამ დონეებს (უფრო დაწვრილებით კონცეპტების იერარქიული სტრუქტურის შესახებ, იხ. Murphy, Lassaline, 1997).

3. მეთოდოლოგია

საკვლევად შეირჩა ექსპერიმენტული მეთოდი, რომელიც ფსიქოლოგიასა და კოგნიტივისტიკაში ერთ-ერთი გავრცელებული, მიღებული და ეფექტური მეთოდია. ექსპერიმენტი გულისხმობს სხვადასხვა სახის, სპეციალურად საკვლევ თემაზე

ორიენტირებული კითხვარებისა და საექსპერიმენტო ამოცანების შედგენას, მათ საფუძველზე ინფორმანტების გამოკითხვასა და საანალიზო მასალის ამ გზით მოპოვებას; საკვლევი თემატიკიდან გამომდინარე, განისაზღვრება ექსპერიმენტის სამიზნე ჯგუფიც – დგინდება მათი რაოდენობა, ასაკი, სოციალური სტატუსი, სქესი და სხვ. იმის გათვალისწინებით, რომ „ძვირფას ქვებთან“ დაკავშირებით ცოდნა, იქნება ის ინდივიდუალური თუ კულტურული, ადამიანში ყალიბდება შედარებით მოზრდილ ასაკში, ამდენად, ექსპერიმენტების სამიზნე ჯგუფის წევრებად შეირჩნენ 18-დან 60 წლამდე ასაკის ადამიანები.

ექსპერიმენტში მონაწილეობის მიზნით, ცდისპირთა შერჩევა ხდებოდა შემდეგი პირობების დაცვით: 1. იყვნენ 18-დან 60 წლამდე ასაკის ცდისპირები; ცდისპირების ჩართვა ექსპერიმენტში ხდებოდა მათი სპეციალობის გათვალისწინების გარეშე; დაცული იყო გენდერული ბალანსი – ექსპერიმენტის პირველ ეტაპზე მონაწილეობას იღებდა 20 ცდისპირი – 10 მდედრობითი და 10 მამრობითი სქესისა, ხოლო მეორე ეტაპზე – 30 ცდისპირი – 15 მდედრობითი და 15 მამრობითი სქესისა.

ცდისპირთა სქესის ამგვარი თანაფარდობა განაპირობა ვარაუდმა, რომ კატეგორია „ძვირფასი ქვისადმი“ დამოკიდებულება „ძვირფასი ქვების“ (უფრო ზუსტად კი, ძვირფასი ქვებით გაწყობილი სამკაულების) აქტიურ და პასიურ მომხმარებელთა შორის მოგვეცემა განსხვავებულ სურათს; ასაკი კი შეირჩა ქართულ ენობრივ სივრცეში ადამიანთა ცნობიერებაში არსებული „ძვირფასი ქვის“ კატეგორიის თავისებურებების გამოსავლენად.

3.1. ექსპერიმენტული მეთოდი და მისი შემადგენელი პროცედურა

კატეგორიის ფარგლებში ყველა წევრს არა აქვს თანაბარი სტატუსი. ჩვენი ინტუიცია გვკარნახობს, რომ კატეგორიის ზოგიერთი წევრი სხვებზე უკეთ წარმოადგენს მოცემულ კატეგორიას.

ნიმუშები, რომლებიც ყველაზე უკეთ წარმოადგენს კატეგორიას, შეიძლება ჩაითვალოს კატეგორიის ყველაზე ცენტრალურ წევრებად. არსებობს კოგნიტიური ფსიქოლოგიის არაერთი ექსპერიმენტული გამოკვლევა, რომლებიც „ნიმუშის სრულყოფილების“ ცნებას უკავშირდება (Goodness-Of-Exemplar, შემოკლებით GOE).

ბაზისური კატეგორიის საუკეთესო ნიმუშის დასადგენად, ყველაზე ხშირად მიმართავენ რამდენიმე სახის ექსპერიმენტს, რომლის მიზნადაც დავისახეთ ქართულ ენობრივ სივრცეში „ძვირფასი ქვის“ კატეგორიის კვლევა. ექსპერიმენტი შედგება ორი ეტაპისაგან:

I. ცდისპირებს ვთხოვეთ, ჩამოეთვალოთ და წინასწარ დაესახელებინათ „ძვირფასი ქვის“ კატეგორიის მაქსიმუმ 10 წევრი. ამა თუ იმ ობიექტის დასახელების საერთო სიხშირე მკაცრად შეესაბამება მის GOE-ს (Goodness-Of-Exemplar) მაჩვენებელს. ექსპერიმენტის პირველი ეტაპი ჩატარდა 20 ადამიანთან – 10 მდედრობითი და 10 მამრობითი სქესის ცდისპირთან. მათ მიერ დასახელებულ ნიმუშთა საფუძველზე, ჩვენ შევადგინეთ „ძვირფასი ქვის“ კატეგორიის წევრების სია. მასში შევიდა ის „ძვირფასი ქვები“, რომლებიც ორივე სქესის მინიმუმ სამმა წარმომადგენელმა მაინც დაასახელა ან ცალ-ცალკე რომელიმე სქესის, სულ მცირე, სამმა წარმომადგენელმა, ხოლო გამოვრიცხეთ სათვალავიდან ის „ძვირფასი ქვები“, რომლებიც თითო ნიმუშად იქნა დასახელებული მხოლოდ ერთი ადამიანის (რომელიმე მდედრობითი ან რომელიმე მამრობითი სქესის ცდისპირის) მიერ;

II. მეორე ეტაპზე, ცდისპირებს (თხუთმეტ მდედრობითი და ამავე რაოდენობის მამრობითი სქესისას) წარვუდგინეთ სწორედ ის 16 დასახელების „ძვირფასი ქვის“ სია, რომლებიც ექსპერიმენტის პირველ ეტაპზე გამოვავლინეთ სპეციალური შერჩევის შედეგად. შემდეგ ვთხოვეთ მათ, რათა ყოველი ნიმუშისთვის მიენიჭებინათ ქულა – 1-დან

10-ის ჩათვლით, იმისდა შესაბამისად, თუ მოცემული კატეგორიის რამდენად კარგ წარმომადგენლად მიიჩნევდნენ ისინი ამა თუ იმ კონკრეტულ წევრს. უმცირესი შეფასება (ამ შემთხვევაში, 1-იანი) უნდა მიენიჭებინათ კატეგორიის საუკეთესო, ხოლო უდიდესი (ამ შემთხვევაში, 16-იანი) – კატეგორიის ყველაზე სუსტი ნიმუშისთვის, რომელიც, შესაძლოა, საერთოდ არ მიეკუთვნებინათ ამ კატეგორიისთვის. ამდენად, მოქმედებდა თავისუფალი შერჩევის წესი, თუმცა ორი პირობით – არცერთი ქვა არ უნდა დარჩენილიყო შეფასების გარეშე და შეფასებები არ უნდა განმეორებულიყო. ცდისპირები ადვილად ხვდებოდნენ, თუ რისი გაკეთება მოეთხოვებოდათ ამ პროცესში. გარდა ამისა, რამდენადაც პირები შერჩეული იყვნენ მეტ-ნაკლებად ერთგვაროვანი ენობრივი ერთობიდან, შედეგები სტაბილურად ჯგუფდება ერთი განსაზღვრული შეფასების ირგვლივ. თუმცა საყურადღებოა, რომ ექსპერიმენტის მსვლელობისას, ზოგიერთ ცდისპირს უჩნდებოდა კითხვა იმასთან დაკავშირებით, თუ როგორ შეეფასებინათ „ძვირფასი ქვები“ – პროფესიული თუ საკუთარი სუბიექტური კრიტერიუმებით. ცდისპირებს ეძლეოდათ ინსტრუქცია, რომ შეფასებებისას ეხელმძღვანელოთ ამ უკანასკნელით.

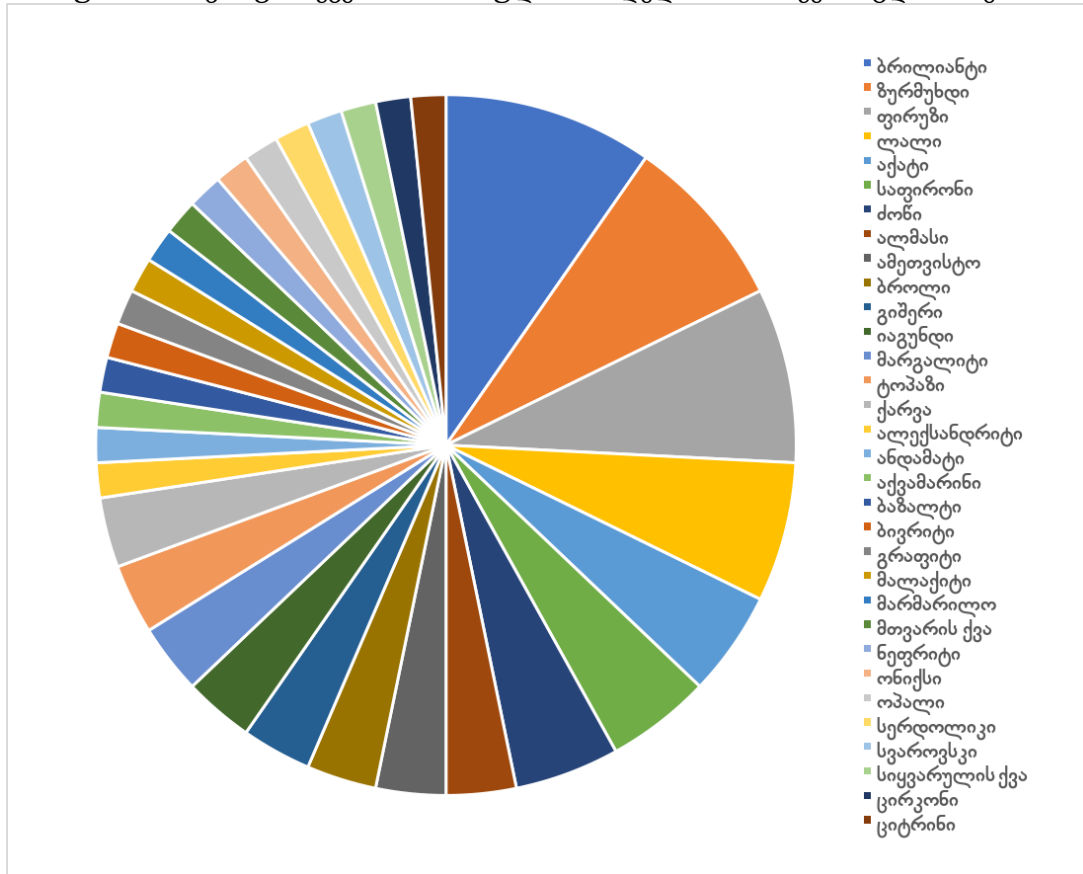
ჩვენი ექსპერიმენტის მიზანი და ამოცანა იყო, ოპტიმალური რაოდენობის ცდისპირთა პასუხების შეჯერებით დაგვედგინა ის ნიმუშები, რომლებიც ყველაზე უკეთ წარმოაჩენს „ძვირფასი ქვის“ კატეგორიას ქართულ ენობრივ სივრცეში: ჩვეულებრივ, მათ პროტოტიპებს ან კატეგორიის პროტოტიპულ წევრებს უწოდებენ.

3.2. ექსპერიმენტული მონაცემების ანალიზი კატეგორიის სტრუქტურის პროტოტიპული მოდელის ფარგლებში

საინტერესო შედეგები აჩვენა ექსპერიმენტის პირველმა ეტაპმა, რომლის დროსაც, ცდისპირებს ვთხოვეთ, თავად ჩამოეთვალოთ „ძვირფასი ქვების“ კატეგორიის ნიმუშები. ამ დავალების შესრულებისას, ისინი მეტ დროს ხარჯავდნენ, ვიდრე კატეგორიის მოცემული წევრების შეფასებისას.

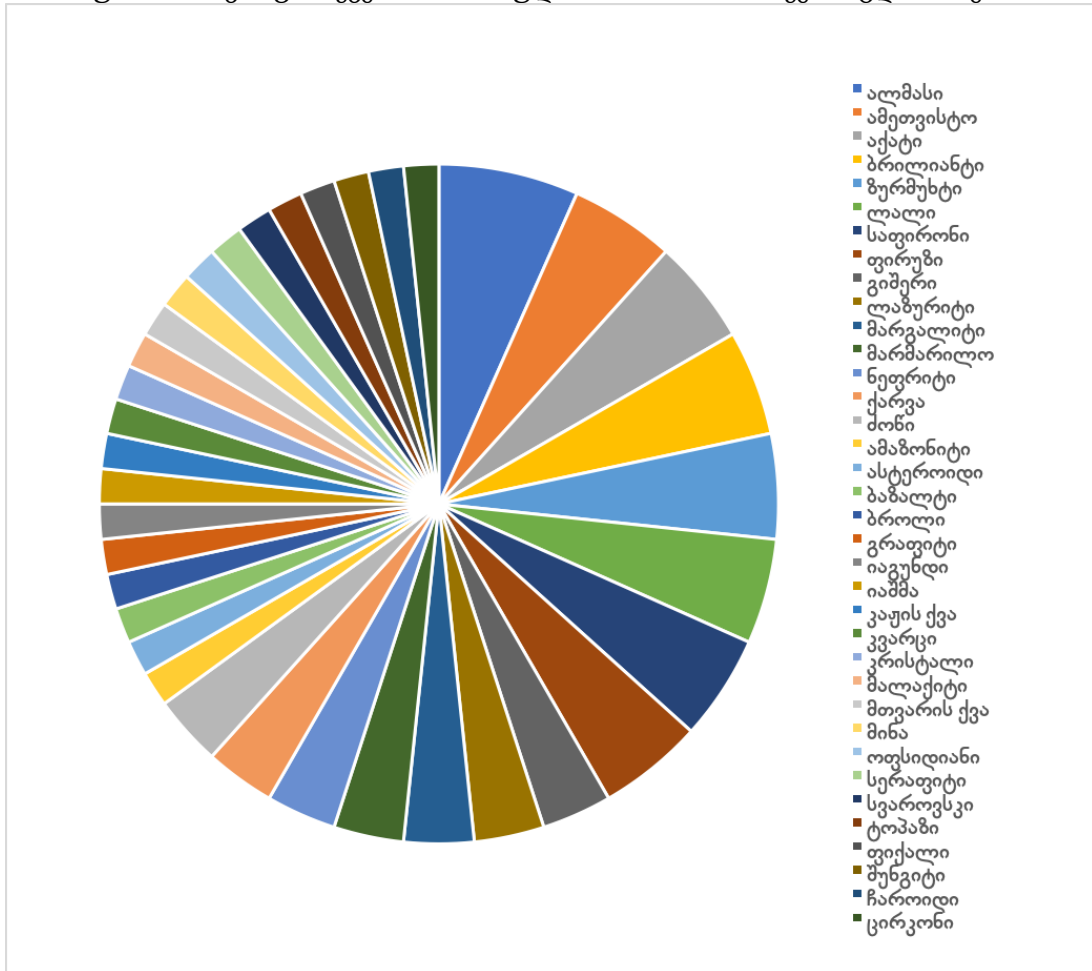
მდებრობითი სქესის ცდისპირების მიერ დასახელებული ნიმუშები სიხშირულად შემდეგნაირად დალაგდა: **ბრილიანტი, ზურმუხტი, ფირუზი, ლალი, აქატი, საფირონი, ძოწი, ალმასი, ამეთვისტო, ბროლი, გიშერი, იაგუნდი, მარგალიტი, ტოპაზი, ქარვა, ალექსანდრიტი, ანდამატი, აქვამარინი, ბაზალტი, ბივრიტი, გრაფიტი, მალაქიტი, მარმარილო, მთვარის ქვა, ნეფრიტი, ონიქსი, ოპალი, სერდოლიკი, სვაროვსკი, სიყვარულის ქვა, ცირკონი, ციტრინი** (სულ 32) (იხ. სურათი 1).

სურათი 1. ძვირფასი ქვების სიხშირული სია მდედრობითი სქესის ცდისპირებში

მამრობითი სქესის ცდისპირების მიერ დასახელებული ნიმუშები სიხშირულად შემდეგნაირად დალაგდა: ალმასი, ამეთვისტო, აქატი, ბრილიანტი, ზურმუხტი, ლალი, საფირონი, ფირუზი, გიშერი, ლაზურიტი, მარგალიტი, მარმარილო, ნეფრიტი, ქარვა, ძოწი, ამაზონიტი, ასტეროიდი, ბაზალტი, ბროლი, გრაფიტი, იაგუნდი, იაშმა, კაჟის ქვა, კვარცი, კრისტალი, მალაქიტი, მთვარის ქვა, მინა, ოფსიდიანი, სერაფიტი, სვაროვსკი, ტოპაზი, ფიქალი, შუნგიტი, ჩაროიდი, ცირკონი (სულ 36) (იხ. სურათი 2).

სურათი 2. ძვირფასი ქვების სიხშირული სია მამრობითი სქესის ცდისპირებში

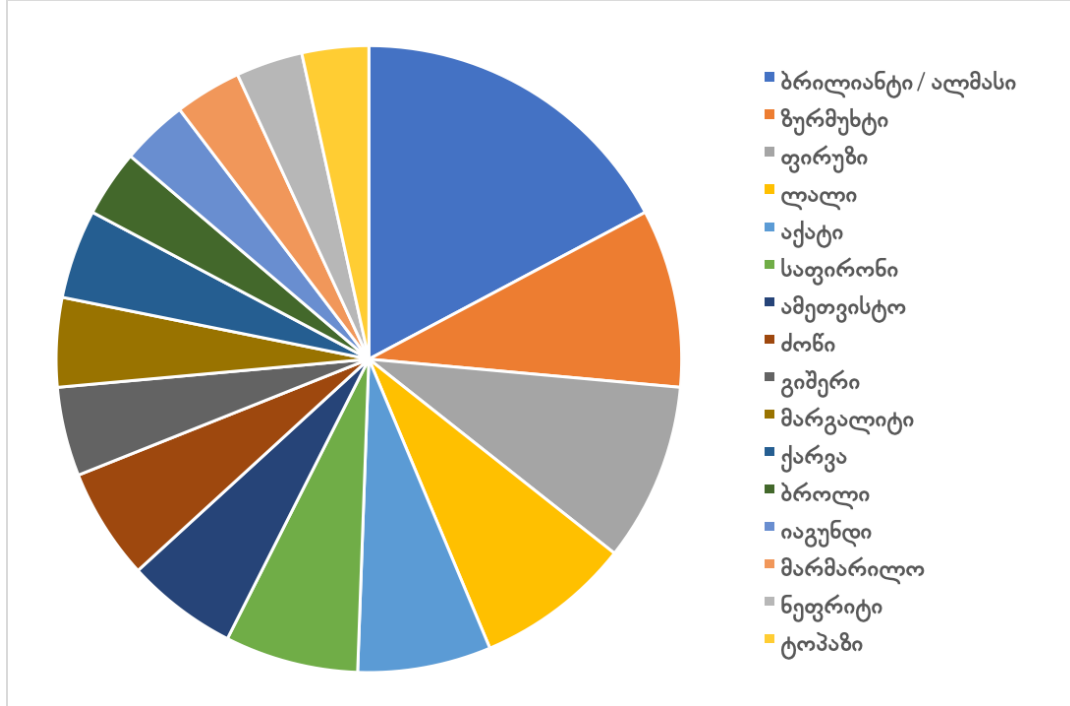

ძვირფასი ქვები, რომლებიც სამზე მეტჯერ დასახელდა როგორც მდედრობითი, ისე მამრობითი სქესის ცდისპირების მიერ, სიხშირულად შემდეგ თანმიმდევრობას გვამღვს: ბრილიანტი, ზურმუხტი, ფირუზი, ლალი, ალმასი, აქატი, საფირონი, ამეთვისტო, ძოწი, გიშერი, მარგალიტი, ქარვა, ბროლი, იაგუნდი, მარმარილო, ნეფრიტი, ტოპაზი (სულ 17).

ძვირფასი ქვები, რომლებიც განსხვავებულია მდედრობითი და მამრობითი სქესის ცდისპირთა ჩამონათვალში, არის: ალექსანდრიტი, ამაზონიტი, ანდამატი, ასტერიდი, აქვამარინი, ბივრიტი, იაშმა, კაჟის ქვა, კვარცი, კრისტალი, მინა, ონიქსი, ოპალი, ოფსიდიანი, სერაფიტი, სერდოლიკი, სიყვარულის ქვა, ფიქალი, შუნგიტი, ჩაროიდი, ციტრინი (სულ 21).

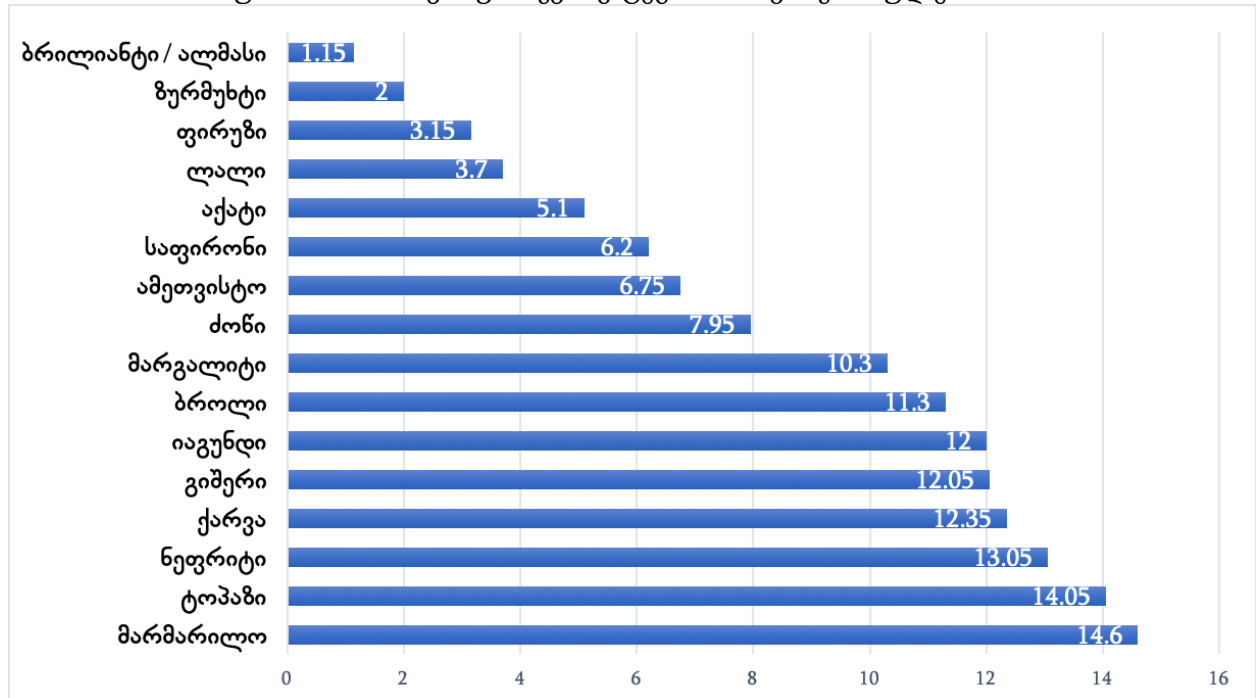
ექსპერიმენტის მეორე ეტაპზე, კატეგორიის პროტოტიპული წევრების დადგენის მიზნით, შეირჩა ის „ძვირფასი ქვები“, რომლებიც ყველაზე ხშირად დასახელდა მდედრობითი და მამრობითი სქესის ცდისპირების მიერ. გავითვალისწინეთ ის გარემოება, რომ ბრილიანტი და ალმასი სინონიმური ტერმინებია და ერთსა და იმავე კონცეპტს მიემართება ამიტომ, ექსპერიმენტის მეორე ეტაპზე, „ბრილიანტი“ და „ალმასი“ სიაში ცალ-ცალკე წევრებად აღარ ავსახეთ. შედეგად, სიხშირულმა სიამ მიიღო შემდეგი სახე: ბრილიანტი/ალმასი, ზურმუხტი, ფირუზი, ლალი, აქატი, საფირონი, ამეთვისტო, ძოწი, გიშერი, მარგალიტი, ქარვა, ბროლი, იაგუნდი, მარმარილო, ნეფრიტი, ტოპაზი (სულ 16) (იხ. სურათი 3).

სურათი 3. ძვირფასი ქვების სიხშირული სია მდედრობითი და მამრობითი სქესის ცდისპირებში

წინამდებარე კვლევის შედეგების შეჯამებისას, GOE-ს მაჩვენებელი ძვირფასი ქვის კატეგორიისათვის ქართულ ენაში, პირველ ადგილზე მოხვდა ბრილიანტი / ალმასი (იხ. სურათი 4.).

სურათი 4. GOE ძვირფასი ქვის კატეგორიისთვის ქართულ ენაში

4. ანალიზის შედეგად მიღებული მონაცემების განზოგადება და ძირითადი დასკვნები

ჩვენი კვლევის მიზანი იყო, დაგვედგინა ქართულ ენობრივ სივრცეში ძვირფასი ქვის კატეგორიაში შემავალი წევრები და გაგვერკვია, თუ კონკრეტულად რომელი კონცეპტი წარმოადგენს აღნიშნული სემანტიკური ველის პროტოტიპულ წევრს ქართულ ენაში. ექსპერიმენტის პირველ ეტაპზე, მდებრობითი სქესის ცდისპირების გამოკითხვის შედეგად, სიხშირული მაჩვენებლით პირველ ადგილზე დგას **ბრილიანტი**, ხოლო მამრობითი სქესის ცდისპირებში – **ალმასი**, თუმცა ორივე სქესის წარმომადგენლები – როგორც მდებრობითი, ისე მამრობითი სქესის ცდისპირები – ძვირფასი ქვების ჩამონათვალში ცალ-ცალკე ასახელებდნენ „ბრილიანტსაც“ და „ალმასსაც“. ექსპერიმენტის მეორე ეტაპზე, ბრილიანტი და ალმასი ძვირფასი ქვების სიაში ცალ-ცალკე წევრებად აღარ აისახა, რადგან ორივე ტერმინი ერთსა და იმავე კონცეპტს მიემართება. ამიტომ გადაწყვიტეთ, რომ ორივე სახელწოდება სიაში ერთ ერთეულად გავვეყვანა. გამოკითხვის შედეგად, სიის სათავეში მოექცა **ბრილიანტი/ალმასი**, როგორც ძვირფასი ქვის კატეგორიის პროტოტიპული წევრი. ვფიქრობთ, მიღებული შედეგი მოსალოდნელიც კი იყო, რადგან ქართულენოვან საზოგადოებაში ბრილიანტისა და ალმასის შესახებ არსებული კულტურული ცოდნა ემთხვევა ინდივიდუალურ ცოდნას იმასთან დაკავშირებით, რომ ბრილიანტიც და ალმასიც, მიჩნეულია ყველაზე ძვირფას ქვად.

გამოყენებული ლიტერატურა

- gamqrelidze, t. da skhv., (2003). teoriuli enatmetsnierebis k'ursi, tbilisi: tsu. (გამყრელიძე, თ. და სხვ., (2003). *თეორიული ენათმეცნიერების კურსი*, თბილისი: თსუ).
- gigineishvili, iv., pochkhua, bidz. (red.), (1964). kartuli enis ganmart'ebiti leksik'oni, rvat'omeuli, t'. 8, tbilisi: metsniereba. (გიგინეიშვილი, ივ., ფოჩხუა, ბიძ. (რედ.), (1964). *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, რვატომეული, ტ. 8, თბილისი: მეცნიერება).
- k'ropt'i, u., k'ruzi, a. (2005). k'ognit'iuri lingvist'ik'a, k'rebulshi: ena, logik'a, k'omp'iut'erizatsia, enis, logik'isa da met'qvelebis tsent'ri, vena: tsu, k'urt' giodelis sazogadoeba, I, gv. 7-52. (კროფტი, უ., კრუზი, ა. (2005). *კოგნიტიური ლინგვისტიკა*, კრებულში: ენა, ლოგიკა, კომპიუტერიზაცია, ენის, ლოგიკისა და მეტყველების ცენტრი, ვენა: თსუ, კურტ გიოდელის საზოგადოება, I, გვ. 7-52).
- loebneri, s. (2010). mnishvneloba da shemetsneba, ena, logik'a, k'omp'iut'erizatsia, III, enis, logik'isa da met'qvelebis tsent'ri, vena: tsu, k'urt' giodelis sazogadoeba, III, gv. 7-53. (ლოებნერი, ს. (2010). *მნიშვნელობა და შემეცნება*, ენა, ლოგიკა, კომპიუტერიზაცია, III, ენის, ლოგიკისა და მეტყველების ცენტრი, ვენა: თსუ, კურტ გიოდელის საზოგადოება, III, გვ. 7-53).
- orbekiani, s.-s. (1993). leksik'oni kartuli, II, avt'ograpuli nuskhebis mikhedvit moamzada, gamok'vleva da ganmart'ebata leksik'is sadziebeli daurto ilia abuladzem, tbilisi: merani. (ორბელიანი, ს.-ს. (1993). *ლექსიკონი ქართული*, II, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბილისი: მერანი).
- chikobava, arn., ch'abashvili, mikh. (red.). (1955). kartuli enis ganmart'ebiti leksik'oni, rvat'omeuli, t'. 4, tbilisi: sakartvelos sssr metsnierebata ak'ademiis gamomtsemloba. (ჩიკობავა, არნ., ჩაბაშვილი, მიხ. (რედ.). (1955). *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, რვატომეული, ტ. 4, თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა).

- Murphy, G. L., Lassaline, M. E. (1997). *Hierarchical structure in concepts and the basic level of categorization*. In K. Lamberts & D. R. Shanks (Eds.), *Studies in cognition*. Knowledge, concepts and categories. The MIT Press, pp. 93-131.
- Rosch E. (1978). *Principles of categorization*, In Rosch E., Lloyd B. B. (Eds.), *Cognition and Categorization*. LEA, Hillsdale, New Jersey, pp. 27-48.
- Rosch E., Simpson C., Miller R. S. (1976). *Structural bases of typically effects*. *Journal of Experimental psychology: Human Perception and Performance*, 2(4), pp. 401-502.
- Rosch E., Mervis C. B. (1975). *Family resemblances: Studies in the internal structure of categories*, *Cognitive Psychology*, Volume 7, Issue 4, October, pp. 573-605.